Kunst met sociaal engagement

AUTEURS Martin M. Zebracki & Yvonne Rijpers
FOTOGRAFIE Paul le Clercq & Gerritjan Huinink

Vraag mensen wat kunst is en het merendeel zal een schilderij, een standbeeld of een ander tastbaar object noemen. Dat kunst ook een proces kan zijn, wordt aangetoond door de werkzaamheden van de Nederlandse Stichting Kunst en Openbare Ruimte (SKOR).

We staan er nauwelijks bij stil, maar we worden in de openbare ruimte omringd door allerhande kunstuitingen. Soms geïntegreerd in een gebouw, soms pontificaal op een plein en soms - steeds vaker - op een interactieve manier.
Deze kunstwerken en projecten worden niet door de overheid zelf bedacht en gerealiseerd. SKOR is een instelling die daarbij helpt. SKOR begeleidt en adviseert organisaties die kunst op een publieke locatie willen realiseren en levert waar nodig financiële ondersteuning. SKOR bestaat sinds 2000 en komt voort uit de Mondriaan Stichting, een nationaal stimuleringsfonds voor beeldende kunst, vormgeving en cultureel erfgoed, die het beleid op het gebied van kunst en openbare ruimte verzelfstandigde. SKOR is een praktijkbureau dat de nadruk legt op hedendaagse kunst(ontwikkelingen), het experiment niet schuwt en uiteenlopende typen kunst en kunstenaars bij zijn projecten betrekt.
Theo Tegelaers is projectcoördinator bij SKOR en werkt in die hoedanigheid aan een breed scala van kunstprojecten. Op eigen titel vertelde hij aan AGORA over SKOR en een van haar projecten: *Liefde in de Stad (2005, 2006, 2007).*

Vernieuwing

Theo Tegelaers legt uit dat de naamgeving van SKOR veelzeggend is. Bij het zoeken naar een naam kwamen vragen naar voren over de relatie tussen kunst en openbare ruimte, de verwachtingen van publieke kunst en de positie van kunst in hedendaagse stedelijke planning. Er werd besloten het accent op kunst te leggen. Vandaar de toevoeging 'en openbare ruimte'. "Kunstprojecten vinden plaats in de openbare ruimte en dáárdoor komt de openbare ruimte aan de orde. Niet omgedraaid: dat de openbare ruimte onderwerp is van de kunst. (...) SKOR is een kunstinstelling, geen openbare ruimte-instelling."
Tegelaers vindt het lastig om te definiëren wat kunst in de openbare ruimte voor hem precies inhoudt. SKOR bedient namelijk een breed scala aan opdrachtgevers. Over het algemeen zijn publieke instellingen een grotere rol gaan spelen binnen het opdrachtgeverschap. Zowel gezondheidsinstellingen, onderwijsinstellingen, provincies als gemeenten vinden inmiddels hun weg naar SKOR. Elke nieuwe opdracht is weer een verrassing, en dat maakt het moeilijk om te definiëren wat kunst in de openbare ruimte precies behelst. De aanleiding voor een project kan van alles zijn: een bouwproject, wegaanleg, verandering in het landschap, spooruitbreiding, et cetera. Tegelaers vindt het het interessantst als de opdrachtgever nog niet weet wat hij wil, want dan kan SKOR op zoek naar nieuwe oplossingen en passende invalshoeken.

Iets zichtbaar maken wat eerst niet werd gezien: dat is de kracht van kunst.

Federico D'Orazio's bijdrage aan Liefde in de Stad 2006: Full Llove Inn.

Hij ziet het als zijn taak om in de projecten die SKOR aangaat ontwikkelingen binnen de kunst aan de orde te stellen. In die zin zijn opdrachtgevers een noodzakelijke voorwaarde voor SKOR: zij zetten SKOR aan tot vernieuwing.

Maatschappelijke discussie

De discussie over de inrichting van de openbare ruimte is actueel en wordt zowel binnen publieke instellingen als in de maatschappij daarbuiten gevoerd. Er zijn nog maar weinig gemeentes die hun kunstbudget durven te besteden aan onbereikbare objecten op rotondes, en de standplaats van Kabouter Buttplug was tijdenlang onderwerp van gesprek voor de Rotterdammers.
Tegelaers: "Dat die maatschappelijke discussie wordt gevoerd, is ook voor een deel te danken aan kunstprojecten die kritiek hebben geleverd op de kwaliteit van de openbare ruimte en stedenbouwkundige architectuur." Volgens Tegelaers kijken kunstenaars vaak kritischer naar de plannen voor stedelijke ontwikkeling dan de andere betrokken partijen. Dergelijke plannen worden namelijk op een zo positief mogelijke manier verkocht. "Zelden wordt er gekeken of plannen werkelijk overeenkomen met de wensen van bewoners en of ze resulteren in een openbare ruimte waarin mensen op een bevredigende manier met elkaar kunnen omgaan."
Grote projecten komen door middel van een aanbestedingssysteem in handen van projectontwikkelaars. Hierdoor krijgen zij de vrije hand bij het inrichten van de openbare ruimte en kunnen lokale overheden daar weinig invloed op uitoefenen. Dit is een interessant gegeven, vindt Tegelaers. Het geeft hem de kans om aan tafel te zitten met overheden en projectontwikkelaars en met hen in discussie te treden over de rol van kunst in de openbare ruimte. Op die manier kan de kwaliteit van de openbare ruimte naar een hoger niveau getild worden. Dit betrekken van mensen, de gebruikers, bij publieke kunstprojecten en het voeren van de maatschappelijke discussie daarover gebeurt bij SKOR.

Productieproces

Ruimte omvat in de projecten van SKOR meer dan de fysieke stedelijke ruimte. Kunst in de openbare ruimte kan ook gebruikmaken van mentale of virtuele ruimte door middel van conceptuele kunst.
SKOR is momenteel bezig met het ontwikkelen van een Spinoza-monument voor Amsterdam. Vragen die Tegelaers hierbij interesseren zijn: "Wat kan het gedachtegoed van Spinoza binnen de politieke en maatschappelijke actualiteit betekenen? Kunnen we daar iets mee? Kun je dat op een interessante manier aan de orde stellen? Hoe doe je dat dan met een monument?" Het neerzetten van een monument is volgens Tegelaers een ouderwetse manier van persoonsverering of het markeren van een herinnering. Hij voelt niets voor een 'sukkel op een sokkel' en is op zoek naar nieuwe invalshoeken: "Wat voor functie zou het [monument] kunnen hebben? Met welke mensen moet je gaan praten? Welke kunstenaars zoek je daarbij?"
Bij een dergelijk project zou samenwerking met een museum mogelijk zijn om die discussie op een breed vlak te kunnen voeren. Volgens Tegelaers is het belangrijk om verschillende partijen bij publieke kunstprojecten te betrekken. SKOR heeft zelf niet alle kennis in huis, en het breed uitzetten van een project zorgt ervoor dat mensen met de juiste expertise worden betrokken.

Vraag tien mensen wat kunst is en het merendeel zal een schilderij, een standbeeld of een ander tastbaar object noemen. Tegelaers niet. Hij wijst erop dat kunst wat hem betreft niet enkel gaat over een object, maar ook over het ontstaansproces ervan, het sociaal engagement. Hij ziet een ontwikkeling waarbij het productieproces een integraal onderdeel wordt van een kunstwerk. Resultaten van deze procesmatige kunst zijn bijvoorbeeld dialogen met participanten, een film of een installatie. Echter, de ontwikkeling van het kunstwerk op zich kan ook als het resultaat worden opgevat. "Het proces is een wezenlijk onderdeel voor het begrip van een kunstwerk," stelt Tegelaers. Dit raakt direct aan zijn brede opvatting van openbaarheid. Kunst of het kunstproces kan iets teweegbrengen in de openbaarheid in de zin van esthetische beleving of van een mentale ervaring die het bewustzijn over waar en wie je bent beïnvloedt.

Kunstenaars kijken vaak kritischer naar stedelijke ontwikkelingsplannen dan andere partijen.

Betekenis

Het is inherent aan het werk van SKOR dat de projecten waar ze zich mee bezighoudt gebonden zijn aan lokale actualiteit. Water is in sommige steden een actueel thema in relatie tot ruimtelijke vraagstukken. Rotterdam investeert bijvoorbeeld veel in het herontwikkelen van het voormalig industriële havengebied. Voor SKOR is het een uitdaging om daar op een zinnige manier op in te spelen.
In 2004 heeft SKOR een project uitgevoerd in polder Mastenbroek in Overijssel. Tegelaers: "Het doel van dit project was om polder Mastenbroek onder de aandacht te brengen, omdat het bedreigd werd door de omringende stedelijke gebieden, die er stukjes van af probeerden te knabbelen. Het project resulteerde in de film *De uitbreiding van polder Mastenbroek*." In deze film wordt de realiteit omgedraaid: polder Mastenbroek wordt steeds belangrijker en betekenisvoller. Mensen die de film zagen, werden zich bewust van de bijzonderheid van deze polder en hun beeld ervan veranderde. De film, die als een ingreep in de mentale en virtuele ruimte kan worden beschouwd, heeft een verandering in het denken over een fysieke ruimte teweeggebracht en er kwaliteit aan toegevoegd. Daar ligt volgens Tegelaers de kracht van kunst: het kan iets zichtbaar maken wat tot dan toe niet werd gezien of met opzet onder het tapijt werd geschoven.
Een kunstproject in de openbare ruimte is volgens Tegelaers geslaagd als het betekenissen aan die ruimte toevoegt en de gebruikers de ruimte anders gaan waarderen en actief bij de locatie betrokken raken. Hij is ervan overtuigd dat kunst op die manier kan bijdragen aan succesvolle openbare ruimte.

Liefde in de Stad

Een ander concreet voorbeeld waaruit de relevantie van kunst in de openbare ruimte blijkt, is het langlopende project *Liefde in de Stad*, dat afgelopen jaar zijn derde jaargang beleefde.
Het begon allemaal met een vraag van cultureel centrum en poppodium Paradiso in Amsterdam: Hoe kun je liefde promoten in de stad? Naar aanleiding van recente maatschappelijke ontwikkelingen vond men het tijd om de liefde te stimuleren. Naast het organiseren van activiteiten in Paradiso zelf, waar bijvoorbeeld met behulp van muziek en vormgeving een 'liefdevolle' sfeer werd gecreëerd waarin mensen elkaar konden ontmoeten, wilde men ook graag een kunstwerk voor de openbare ruimte. Daarvoor werd de hulp van SKOR ingeroepen.
Voor SKOR was het een uitdaging om te participeren in een langlopend traject dat met tijdelijke projecten werkt. De kunstwerken zijn hooguit een maand te zien en verdwijnen daarna weer. Het thema 'tijdelijkheid' lag daarom voor de hand, en dit was een kans om op zoek te gaan naar een ander type kunstenaar. De grote vraag én uitdaging was: Hoe kan een kunstenaar op een tijdelijke basis interveniëren in de structuur van de stad? Hierop werden uiteenlopende antwoorden geformuleerd. Wat te denken van het project *Full Llove Inn* (2006) van Federico D'Orazio: een oude Opel Kadett die werd 'gepimpt' tot een minihotel op hoge palen pal tegenover het Lloyd Hotel. Verliefde stellen konden inchecken om op vijf meter hoogte de nacht door te brengen. Of van het levensgrote tegeltableau *Oud West Thuis Best* (2007) van Arno Coenen met een aantal kickboksers op de voorgrond, gecombineerd met voor Amsterdam historische elementen. Dit kunstwerk kwam tot stand door samenwerking met de kickboksers van sportschool Uchi-Komi in stadsdeel Oud-West.
Het principe van samenwerking met mensen uit de nabije omgeving is in *De Burenwinkel* (2007), een project van het 'registratieonderzoeksbureau' EGBG van Martijn Engelbregt, nog verder doorgevoerd. *De Burenwinkel* is een SRV-wagen gevuld met speciaal voor burensituaties ontworpen producten: voor buren die niet weten hoe ze elkaar moeten benaderen, die elkaar in de weg zitten, elkaar niet kennen, of juist willen vieren dat ze buren zijn. *De Burenwinkel* heeft rondgereden in Amsterdamse wijken op zoek naar buurschap, burenbewustzijn, het ware buurtgevoel en verdraagzaamheid tussen buren.
Niet alle kunstenaars namen samenwerking met betrokkenen tot uitgangspunt. Een ander deelproject, het werk *Catharsis 2006* van IEPE - featuring Blossom Flowerrain Airforce, bestond uit het uitzenden van geluidsfragmenten van politici als Ad Melkert, Pim Fortuyn, Geert Wilders en Rita Verdonk. Als een soort hersenspoeling werden hun uitspraken via enorme luidsprekers over een veld 'geblazen'. Daarna werden er vanuit een helikopter bloemen over uitgestrooid. Op een directe manier communiceerde de kunstenaar wat hij vindt van de hedendaagse maatschappij: men zou op een andere liefdevollere manier met elkaar om moeten gaan.
Wat is de sociale relevantie hiervan? Die zit volgens Tegelaers in het feit dat kunstenaars nadenken over maatschappelijke en sociaalruimtelijke vraagstukken en deze proberen te beantwoorden of om te zetten in beeld of activiteit in de stedelijke openbaarheid.

Publiek

Ze zijn al zijdelings aan de orde geweest, maar ze verdienen nadrukkelijker aandacht: de 'gebruikers' van de kunst, ofwel: het publiek. Publiek en publieke kunst zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, maar wie is

het publiek en welke rol heeft het?
Het is onmogelijk om één doelgroep voor SKOR te definiëren. De vragen van de opdrachtgevers zijn divers en daardoor de projecten ook. Tegelaers: "Bij ieder project heb je te maken met een andere context, maar ook met een ander publiek, dat niet altijd heel specifiek te definiëren is. Als je het over onderwijs of gezondheidszorg hebt, dan is het sowieso duidelijk om welk publiek het gaat. Als het om andere vragen gaat, is dat ook vaak het geval. Echter, bij het Spinoza-monument ken je het publiek minder goed, dus daar richt je je op een bredere, minder gedefinieerde doelgroep. Ook bij Liefde in de Stad loop je hier tegenaan. Het publiek dat zijn de passanten en iedereen die zin heeft om deel te nemen aan de discussie."
Volgens Tegelaers is de meerwaarde van publieke kunst dat het onverwachte verbindingen legt tussen verhalen en geschiedenissen, waardoor er betekenis wordt toegevoegd aan de locatie van het kunstwerk in kwestie.

Toekomst

De maatschappij is voortdurend in ontwikkeling. Dit heeft zijn weerslag op de kunsten en daarop moet SKOR reageren en anticiperen. SKOR beleeft een interessante tijd. Tegelaers: "Er barsten allerlei discussies los, ook binnen de kunsten zelf. Eigenlijk heeft het maatschappelijke engagement van kunst nog nooit zo hoog op de agenda gestaan."
SKOR wil aan deze discussie richting geven.
Een spannende en uitdagende ontwikkeling waar SKOR steeds vaker mee te maken krijgt, is de wens van zowel publieke als private instellingen om kunst als marketinginstrument in te zetten, bijvoorbeeld in 'city marketing'. Daar is op zich niets mis mee, vindt Tegelaers, zolang de kunstenaar ruimte krijgt om een eigen standpunt in te nemen en een kunstwerk kan realiseren dat niet eenduidig is, maar meerlagig en dat door de tijd heen meerdere betekenissen kan genereren. Het is vooral belangrijk dat kunst niet dienend is en er niet slechts op gericht is om één boodschap uit te dragen, want dan wordt het reclame. De kunst is de kunst de kunst te laten.

Martin Zebracki (zebracki@geo.uu.nl) is promovendus kunstgeografie en -planologie aan de Faculteit Geowetenschappen van Universiteit Utrecht. Yvonne Rijpers (y.rijpers@stipo.nl) is werkzaam bij Stipo – kennisteam voor stedelijke ontwikkeling in Amsterdam. Beiden zijn redacteur van AGORA. ***De foto's bij dit artikel zijn in samenwerking met en dankzij financiële ondersteuning door SKOR tot stand gekomen.***

Literatuurselectie

Instituut Liefde in de Stad (2008) Liefde in de Stad. Voor de liefdevolle omgang. <www.liefdeindestad.nl> Laatst bezocht februari 2008.
SKOR (2008) Stichting Kunst en Openbare Ruimte. <www.skor.nl> Laatst bezocht februari 2008.

De Burenwinkel (2007) van EGBG.